

MODALITĂȚI DE ABORDARE A STRUCTURII SOCIALE ÎN SOCIOLOGIA IUGOSLAVĂ

Honorina Cazaueu

Centrul de cercetări sociologice

Sociologia iugoslavă prezintă, la ora actuală, un palmares bogat : pe lîngă un număr de reviste de specialitate editate curent¹, au fost elaborate numeroase lucrări teoretice și empirice, de metodologie, manuale universitare, volume de dezbatere, lucrări de popularizare. Diversitatea mare a tematicii și, deocamdată, exprimarea deschisă a punctelor de vedere și confruntarea de opinii, căutarea de răspunsuri la problemele sociale sint cîteva dintre caracteristicile ei mai generale.

În acest context, preocuparea pentru cunoașterea structurii sociale a societății iugoslave constituie de mult timp o coordonată constantă majoră. Edificator în acest sens este și numărul mare de volume editate, dedicate problemelor structurii sociale : circa 30 de lucrări numai după anul 1965, din care aproximativ 25 volume după 1970. Existența unei producții sociologice vaste în problemele structurii sociale a permis sociologilor din Iugoslavia dezbaterea multilaterală a unor procese sociale principale, evidențierea transformărilor socialiste prin care a trecut și pe care le parcurge în continuare această țară, experiența sa specifică.

Din ansamblul producției sociologice dedicate structurii sociale ne vom referi la trei volume : *Structura socială și mobilitatea clasei muncitoare din Iugoslavia*; *Structura socială socialistă a Iugoslaviei*; *Straturile sociale și conștiința lor socială*.

Lucrarea *Structura socială și mobilitatea clasei muncitoare din Iugoslavia*², volum colectiv, abordează trei grupe de probleme : clasa muncitoare în ansamblul societății iugoslave, structura profesională și mobilitatea profesională a clasei muncitoare, structura de calificare ca factor de integrare a clasei muncitoare. Cercetarea s-a realizat pe un eșantion de 5 000 muncitori, reprezentativ pentru R.S.F. Iugoslavia. Elaborarea eșantionului prezintă interes metodologic, acesta fiind denumit de autori „model multiplu în două etape, sistematic și echilibrat, cu o stratificare adițională puternică”³. Din expunerea amplă asupra metodologiei construirii eșantionului⁴ se relevă munca sistematică, laborioasă în vederea asigurării celor mai bune condiții de reprezentativitate. Caracterul multiplu al eșantionului este dat de segmentarea lui în trei grupe : I. în funcție de republiki; II. de ramuri (industria și minerit, transporturi, construcții); III. de gradul de calificare a muncitorilor (necalificați, semicalificați, calificați și înalt calificați), segmentele constituind tot atâtea modele interdependente, în cadrul fiecăruia realizându-se și alte modele independente. Caracterul de model echilibrat al eșantionului s-a realizat prin simplificarea formulelor de apreciere a parametrilor pe baza datelor din model, iar prin stratificare adițională s-a obținut o diminuare a erorii standard în aprecierea parametrilor grupelor de bază.

Lucrarea se caracterizează atât prin analiză istorică, cit și printr-o amplă fundamentare teoretică a principalelor noțiuni utilizate. În capitolul prim al lucrării⁵, Miloš Ilić dezbatе noțiunile *structură, structură socială și elementele ei esențiale (mobilitate socială, integrare socială)* și acordă un loc aparte integrării clasei muncitoare în ansamblul societății iugoslave. Evidențind

¹ „Sociologija”, Beograd; „Sociološki Pregled”, Beograd; „Sociološka Reviza”, Zagreb; „Sociologija Ščita”, Zagreb. Studii și articole de sociologie sunt publicate și în revistele : „Teoria i Praksa”, Ljubljana; „Anthropos”; Ljubljana; „Pregled”, Sarajevo; „Gledista”, Beograd s.a.

² *Socijalna struktura i pokretljivost radničke klase Jugoslavije*, I, Beograd, Institut Društvenih Nauka, 1963, 542 p., sub redacția Miloš Ilić.

³ *Ibid.*, p. 509.

⁴ *Ibid.*, p. 507–542.

⁵ Miloš Ilić, *Clasa muncitoare iugoslavă și societatea iugoslavă*, op.cit., p. 21–112.

specificul dezvoltării clasei muncitoare din Iugoslavia în perioada dintre cele două războale mondiale, autorul arată că ipoteza centrală a lucrărilor, conform căreia clasa muncitoare se integrează din ce în ce mai mult în ansamblul social, s-a verificat printre altele și prin aplicarea procedeului dihotomiilor latente, cu ajutorul unui indice construit din șapte indicatori: luptă sau absența luptei contra defectelor și slăbiciunilor din comunitatea teritorială, luptă sau absența luptei contra imperfecțiunilor din întreprindere, creșterea veniturilor lunare, participarea la autogestiunea muncitorească și socială, apartenența politică, satisfacțiile/insatisfacțiile determinante de situația de muncitor, optimismul/pesimismul privind viitorul muncitorilor.

Slobodan Bosnić⁶ abordează problema relațiilor dintre structura profesională și mobilitatea clasei muncitoare, constatănd că există diferență între straturile profesionale și caracteristice economiei globale (datorate dezvoltării economiei iugoslave pînă în anii '50), în cadrul structurii profesionale existând proporții între gradul de calificare și nivelul indemnizării în muncă; în timp ce la ultimul nivel structurile prezintau mai multe locuri de muncă cu înaltă calificare, la nivelul structurii de calificare exista un surplus de muncitori semicalificați sau necalificați.

Dragomir Drašković⁷ constată că procesul de integrare se dezvoltă cel mai intens în rîndul muncitorilor cu un nivel mai înalt de instrucție scolară. În afară de dependența mai generală a procesului de integrare de factorul instrucție scolară, autorul remarcă o diferență a gradului de integrare în funcție de calificare: muncitorii cu înaltă calificare se integrau cel mai bine, urmăriți de muncitorii calificați; intensitatea procesului scade mult la categorile semicalificați și mai ales la necalificați, tempoul de integrare al acestor categorii fiind diferit de cel al primei categorii.

*Structura socială socialistă a Iugoslaviei*⁸ constituie un alt volum în cadrul căruia cele 24 studii demonstrează fie o anumită concepție globală privind modul de abordare a structurii sociale, fie se ocupă de un anumit aspect principal al acestei abordări. Zoran Vidaković⁹, de pildă, consideră că problemele structurii sociale trebuie abordate de pe pozițiile clasei muncitoare, clasa fundamentală a societății socialiste, ceea ce presupune o serie de condiții, printre care stabilirea tendințelor practice revoluționare de modificare radicală a societății pe care le conține sistemul autoconducerei. Autorul consideră că metoda trebuie să se bazeze pe analiza modului de acumulare și distribuire a plusvalorii, aceasta făcînd posibilă cunoașterea specificității modului de formare și transformare a structurii de clasă.

Ivan Lučev¹⁰ se preocupă de determinarea naturii structurii sociale a societății iugoslave, definind structura socială ca o distribuție dinamică a grupelor sociale în spațiul unei societăți, considerind că acest proces se poate realiza în patru faze: a) „starea de fluid a funcțiilor sociale” (cînd există toate premisele ca în spațiul social să se desfășoare un proces de diferențiere fluidă a activităților sociale, proces căruia îl coreponde o societate complet deschisă, cu cel mai ridicat grad de mobilitate socială); b) „starea de segmentare a statusurilor sociale”, în care procesele de transformare a structurii sociale iugoslave se realizează la nivelul statusului; c) „coexistența unor structuri sociale”; d) „faza de cristalizare a claselor sociale” (ultima nefiind caracteristică, după părerea sa, societății actuale iugoslave).

Joše Goričar¹¹ apreciază că problema distribuției indivizilor în spațiul social a fost redusă la distribuirea după criteriul de clasă, manieră unilaterală, fiind necesar a se lua în considerare și alte dimensiuni, cum sunt dimensiunea națională, uneori și cea religioasă, dimensiunea profesională, cea de avere, de grad de instruire, precum și dimensiunile sociale și politice ale puterii.

Un grup de studii din același volum tratează probleme ale conflictului în structura socială. Srdan Vrcan¹², considerînd necesară studierea relațiilor posibile dintre actualele forme de stratificare și potențialul lor conflictual, apreciază că neglijarea potențialului conflictual, cit și a potențialurilor dinamice revoluționare ale structurii sociale, s-a reflectat negativ asupra capacitatii teoretice și a orientării cercetării sociologice a structurii sociale a societății iugoslave. Stojan

⁶ Slobodan Bosnić, *Structura profesională și mobilitatea profesională*, op. cit., p. 113–434.

⁷ Dragomir Drašković, *Structura de calificare ca factor de integrare a clasei muncitoare*, op. cit., p. 437–504.

⁸ *Struktura socijalističkog društva u Jugoslaviji*, în „Marksistickie Sveske”, revistă a Facultății de științe politice, Sarajevo, nr. 1–2, 1972, p. 356.

⁹ Zoran Vidaković, *Abordarea teoretică-metodologică a modificărilor structurale ale societății iugoslave*, rev. cit., p. 17–33.

¹⁰ Ivan Lučev, *Viziunea structurii sociale a sistemului global*, rev. cit., p. 65–76.

¹¹ Joše Goričar, *Cîteva considerații teoretice cu privire la stratificare în Iugoslavia*, rev. cit., p. 35–42.

¹² Srdan Vrcan, *Cîteva reflecții cu privire la posibilitățile de cercetare a structurii sociale în societatea noastră contemporană*, rev. cit., p. 43–52.

Tomić¹³ propune și el drept criterii ale studierii conflictelor : structura, latura lor funcțională și cea disfuncțională, latura lor vizibilă și cea latentă, conflictele din interiorul unui grup social și dintre grupuri sociale etc. Ocupindu-se de relațiile dintre straturile sociale, Stane Saksida¹⁴ tratează problema echilibrului dintre acestea ca un conflict latent, considerind că în cadrul straturii ierarhice există un strat social intermediar cu interes contradictori, legat atât de stratul superior, cât și de cel inferior, el fiind baza pe care se obține echilibrul grupelor în sistemul social concret.

Un alt grup de studii tratează probleme specifice, cum sunt elita socială¹⁵, tehnocrația și a.

Ultima lucrare, la care ne vom referi mai pe larg — *Straturile sociale și conștiința lor socială*¹⁶ —, îmbină studiul situației obiective a straturilor cu acela al conștiinței lor sociale și evidențiază relații complexe între aceste păreri. Studiile care o alcătuiesc abordează cinci grupe mari de probleme : 1) situația socioeconomică și politică a straturilor sociale ; 2) stilul lor de viață ; 3) imaginea lor despre apartenența la o anumită clasă sau strat social ; 4) interesele lor sociale ; 5) orientările valorice, ideologia lor.

În capitolul *Premisele teoretice și elementele noțiunale ale studiului*, Mihailo V. Popović apreciază că și în momentul de față trebuie răspuns la întrebarea dacă, și în ce măsură, societatea iugoslavă actuală poate fi considerată o societate împărțită în clase și ce caracteristici mai menin această împărțire sau, dimpotrivă, fac ca ea să dispară. În acest context, sunt definite concepțele de *clasă socială* și *strat social*, autorul pledind pentru punctul de vedere conform căruia structura socială actuală a societății iugoslave trebuie abordată ca o structură pe straturi sociale, noțiunea principală fiind aceea de poziție socială, operaționalizată prin următoarele elemente : locul oamenilor în diviziunea socială (profesională) a muncii, locul lor în diviziunea puterii politice și economice și raportul lor față de proprietate și distribuirea bunurilor materiale¹⁷.

Ipotezele teoretice care au orientat întreaga cercetare sunt următoarele : 1. actuala societate iugoslavă constituie negația vechii societăți, capitaliste dar pînă la un punct este și o continuare a vechii societăți ; 2. nefiind o societate împărțită în clase, de tip capitalist, dar nici o societate fără clase, cum va fi comunismul, actuala societate iugoslavă este o societate de tranziție, deoarece grupurile sociale existente nu mai sunt clase (în sensul de grupuri conflictuale), ci straturi sociale, de tip nou ; 3. straturile sociale principale sunt considerate a fi următoarele : a) straturi conducătorilor politici și economici ; b) straturile de mijloc, alcătuite din specialiști cu calificare foarte înaltă și înaltă, funcționari administrației sau similari, cu pregătire medie sau inferioară ; c) straturi producătorilor direcți care au păstrat în ceea mai mare măsură trăsăturile specifice de clasă (clasa muncitoare) ; d) straturi proprietarilor¹⁸. În scopul cercetărilor concrete, cele patru straturi principale au fost divizate în zece substraturi : 1) conducători politici și economici ; 2) specialiști din economie ; 3) specialiști din afara economiei ; 4) funcționari cu pregătire medie ; 5) muncitorii calificați din industrie ; 6) muncitorii calificați din sfera serviciilor ; 7) muncitorii necalificați ; 8) tăranii muncitori ; 9) agricultori ; 10) meseriași și alți particulari. Această ordonare este apreciată ca exprimând o anumită ierarhie a straturilor din societatea iugoslavă, ierarhie care pornește de la componentele de bază ale poziției sociale. 4) ipoteza generală este presupunerea că toate cele patru straturi principale se deosebesc între ele prin interes, stil de viață, conștiință de clasă sau strat, precum și prin orientările valorice, deosebirile decurgînd din pozițiile lor sociale diferite în cadrul sistemului autoconducerei.

Capitolul *Abordarea metodologică generală și particularitățile sociale ale straturilor sociale*, de Milosav Janićević, expune modul de constituire a eșantionului de anchetă sociologică, variabilele principale de control ale eșantionului, instrumentul de analiză, precum și particularitățile straturilor sociale investigate.

Investigația s-a desfășurat în R.S. F. Serbia, pe baza unui chestionar elaborat conform ipotezelor principale de lucru și a cuprins 1 000 subiecți, cîte 100 pentru fiecare substrat în parte. A fost alcătuit un eșantion pe cote, în funcție de cinci criterii preliminare ; subiecții trebuiau să fie de sex masculin ; căsătoriți și cu copii ; între 30 și 60 ani ; angajați în muncă ; de naționalitate sîrbă — considerindu-se că prin aceste criterii sunt aleși cei mai tipici subiecți pentru problema de cercetat. Drept criterii complementare în alcătuirea eșantionului au fost luate în considerare

¹³ Stojan Tomić, *Conflictetele în structura societății*, rev. cit., p. 53—55.

¹⁴ Stane Saksida, *Teze cu privire la ipotezele stratificării sociale*, rev. cit., p. 57—60.

¹⁵ Firdus Dzinić, *Problema studierii aşa-numitei élite sociale*, rev. cit., p. 125—132.

¹⁶ Mihailo Popović, Silvano Bolčić, Vesna Pesić, Milosav Janićević, Dragomir Pantić, *Društveni slojevi i društvena svest*, Beograd, Centar za sociološka istraživanja, 1977, p. 509.

¹⁷ Mihailo Popović, op. cit., p. 28.

¹⁸ Ibid. p. 40—41.

felul activității profesionale, gradul pregăririi de specialitate, mărimea venitului personal, iar în cazul agriculorilor mărimea lotului agricol, regiunile și localitățile din teritoriu, întreprinderile și instituțiile mai mari din diverse ramuri. În cadrul cotelor, alegerea persoanelor s-a făcut pe teren pe baza criteriilor stabiliți.

În prelucrarea datelor privind caracteristicile eșantionului realizat au fost utilizati indicatori și indici și studiați coeficienții lor de corelație, verificându-se astfel ipotezele principale de lucru. Analiza arată că discontinuitatea și, respectiv, continuitatea pozițiilor sociale ale straturilor este condiționată de trei determinante fundamentale – nivelul de instruire (factorul cel mai important), standardul material de viață și puterea socială.

În capitolul *Interesele straturilor sociale și determinanții formării lor*, Silvano Bošić relevă aspecte ale intereselor straturilor sociale studiate, printre care orientările lor principale de interes, criteriile în care sunt interesate diverse straturi în stabilirea retribuției, modul în care straturile percep realizarea intereselor lor. Metodologic, au fost utilizate nu numai criteriile obiective ale diferențierii, sociale, ci și diferențierile ce rezultă din stilurile de viață și din orientările de valori ale oamenilor.

În cercetare s-a luat în considerare și faptul că orientările dominante ale intereselor se manifestă în mod specific în privința alegării criteriilor de distribuire a veniturilor. Astfel, după opinia muncitorilor, țăranilor, meșteșugărilor, criteriile fundamentale în repartizarea veniturilor ar trebui să fie cantitatea și calitatea muncii, dificultatea muncii și gradul ei de periculozitate. După opinia subiecților aparținând straturilor mijlocii, studiile ar trebui să fie criteriul cel mai important. Conducătorii apreciază că, pe lângă studii, trebuie avut în vedere și criteriul complexității muncii. S. Bošić apreciază că deosebirea dintre straturile sociale este, în această problemă, destul de mare și contribuie la înțelegerea unor tensiuni sociale¹⁹.

Capitolul *Stratificarea socială și stilurile de viață*, redactat de Vesna Pesić, își propune să elucideze în ce măsură straturile sociale, ca „segmente fundamentale” ale societății iugoslave contemporane, se deosebesc prin stilurile lor de viață și să determine semnificația acestor deosebiri. Stilul de viață este definit ca un set de modele interdependente de comportament care formează o constelație și se manifestă în sfera consumului, a timpului liber și a comunicării sociale²⁰.

Investigarea raportului dintre apartenență la un strat și stilul de viață a pornit de la două ipoteze principale : 1) stilul de viață este dependent de condițiile obiective, materiale ale individului și ale grupului social din care face parte ; 2) deoarece principalele straturi sociale – țăranii și alii particulari, muncitorii, straturile de mijloc și stratul conducerilor – ocupă poziții sociale inegale, aceasta se răstreinge și asupra stilurilor de viață. Analiza rezultatelor investigației concrete a relevat existența unor trăsături specifice pe straturi sociale. În ceea ce privește modelul fundamental de viață al țăranilor, predomină ceea ce autoarea numește „stilul tradițional” : în sfera consumului, banii sunt investiți mai ales în extinderea proprietății și a producției destinate pentru consumul personal iar simbolurile prestigiului se leagă tot de proprietate și producție ; timpul liber are caracter difuz, între muncă și timpul liber neexistând o demarcare netă ; în sfera comunicării sociale predomină relațiile familiare și elementare bazate pe vecinătăți și înrudire. Muncitorii, arată autoarea, au un model dominant caracterizat prin antagonismul dintre mijloacele materiale insuficiente și nevoile modului de viață modernă în urban. Pentru realizarea unor nevoi superioare (spectacole, vacanțe de vară) ei trebuie, de regulă, să facă economii în sfera consumului. În timpul lor liber predomină distracțiile mai puțin costisitoare (programe t.v., fotbalul, cinematograful). În planul comunicării sociale, ei manifestă modele intrucătiva tradiționale : legături de vecinătate durabile, cu funcții utilitare, acestea preluind funcții ale relațiilor de rudenie caracteristice stilului de viață rural. În straturile de mijloc și ale conducerilor, un loc important în orientarea stilurilor lor de viață îl ocupă prestigiul, distincția socială, modelele de comportament fiind structurate spre competiția individuală în sfera consumului : procurarea de bunuri scumpe (aparatura foarte modernă, vîle etc.). Timpul liber, mai ales în cazul specialiștilor și al conducerilor este marcat de nevoie de valori culturale.

Capitolul *Conștiința de clasă și structura socială*, de Milosav Janićijević, investighează anumite „forme elementare ale conștiinței de clasă”, care sunt incluse de regulă în categoria numită conștiință „psihologică” sau „empirică”²¹, și anume : 1) imaginile oamenilor despre societatea în care trăiesc și relația dintre acestea și poziția socială efectivă a oamenilor ; 2) așa-numita

¹⁹ Ibid., p. 447.

²⁰ Vesna Pesić, op. cit., p. 450.

²¹ Milosav Janićijević, op. cit., p. 454.

„identificare de clasă”, denumirea de către subiecți a clasei sociale din care ei consideră că fac parte. Se consideră că studierea acestor probleme oferă o cunoaștere a experienței sociale primare a oamenilor în legătură cu relațiile lor sociale și în același timp a modului în care transformările din structura socială se reflectă în mintea lor.

În ceea ce privește imaginile diferitelor categorii despre structura societății iugoslave actuale, autorul arată că circa o treime din cei investigați consideră că aceasta este împărțită în clase, circa o treime susține că nu există clase, cel puțin în sensul tradițional, ceilalți neștiind sau nedând să formuleze un răspuns la întrebarea respectivă.

Capitolul *Valorile straturilor sociale și orientările ideologice*, de Dragomir Pantie, are ca ipoteză principală ideea că „valorile, orientările spre valori au tendința de a se integra în ideologii și că modul în care ele se integrează (structura ideologilor) este esențialmente afectată de apartenența la strat, de interesele stratului, stilul de viață, autoidentificare și de caracteristicile personale ale individului, caracteristici privind sindromul activității (ambiție, aspirație spre conducere) și sindromul de intoleranță (anxietate, rigiditate, conformitate, anomie, autoritarism)²².

Dimensiunile ideologice, relevante din punct de vedere politic, identificate de autor, sunt constituite din perechi de orientări ideologice politice, după cum urmează: 1) modernismul în opoziție cu tradiționalismul; 2) colectivismul – individualismul; 3) egalitarismul – nonegalitarismul; 4) deschiderea față de lume – izolare, localismul; 5) proprietatea socialistă – proprietatea privată; 6) orientarea spre autoconducere în opoziție cu nonautoconducerea; 7) orientarea materială în opoziție cu cea nonmaterială (hedonism, ascetism); 8) religiozitatea – ireligiozitatea; 9)umanismul – nonumanismul²³.

La nivel structural s-a constatat că straturile de țărani și muncitori necalificați au un sistem ideologic slab structurat, legăturile dintre orientările lor ideologice sunt mai reduse și grupările mai labile. Corelațiile dintre unele orientări sunt semnificative în toate straturile, de pildă corelațiile dintre orientarea pentru autoconducere și modernism, autoconducere și proprietatea socialistă sunt întotdeauna pozitive și relativ înalte. În toate straturile, unele orientări sunt întotdeauna asociate în sindrom, ca de exemplu autoconducerea și orientarea spre proprietatea socialistă, modernismul, colectivismul și deschiderea față de lume; orientarea spre nonautoconducere, spre proprietatea privată, tradiționalism, individualism și izolare față de lume²⁴.

Cu ajutorul analizei factoriale, dimensiunile au fost grupate în factori bipolari, analiza subliniind dimensiunile ideologice fundamentale și asocierele dintre ele, coloratura psihologică a unor factori și.a. Autorul face cîteva constatări mai generale, printre care apartenența la un strat social reprezintă sursa cea mai importantă a diferențierii ideologice; statusul material (unul din elementele importante ale poziției sociale) influențează constant diferențierea ideologică în sensul că o poziție materială mai favorabilă contribuie la acceptarea în mai mare măsură a modernismului, colectivismului, deschiderii față de lume, orientărilor spre proprietatea socialistă și autoconducere, ateism șiumanism; aproximativ în aceeași măsură educația determină răspîndirea acestor orientări; activitatea și puterea social-politică acționează împreună cu statusul material și educația; stilul de viață constituie o variabilă intermediară între apartenența la un strat și diferențierea ideologică; atunci cînd există congruență între autoidentificare și apartenență reală la un strat, profilul ideologic al persoanei este apropiat de cel al stratului; rolul sindromului trăsăturilor este mai important în explicarea diferențierilor ideologice din interiorul straturilor decât dintre straturi²⁵.

Concluzia autorului este aceea că cercetarea validează în general ipoteza despre structura socială actuală a societății iugoslave ca societate de tip tranzitional. Profilurile ideologice calitativ diferențiate sunt indicatori siguri ai diferențierii pe clase, în timp ce profilurile care se deosebesc numai din punctul de vedere al intensității acceptării aceluiși comportament ideologic reprezintă indicatorii dispariției claselor și ai constituuirii unor straturi, care prezintă numai diferențe profesionale. Cu toate acestea, subliniază D. Pantie, nu trebuie să se treacă cu vedere faptul că în toate straturile, adică în cele patru grupări mari, există un „nuciu” ideologic unic, coeziu-unitar, mai mult sau mai puțin extins, iar această imprejurare „indică nu numai un efect unificator al ideologiei dominante, ci poate reprezintă și primul semn al dispariției profilurilor ideologice distincte și al formării unui nou fond de valori comune”²⁶.

²² Dragomir Pantie, *op. cit.*, p. 462.

²³ *Ibid.*, p. 462–463.

²⁴ *Ibid.*, p. 466–467.

²⁵ *Ibid.*, p. 468–470.

²⁶ *Ibid.*, p. 466.